

«ΑΠΟΛΥΤΟΣ» ΚΑΙ «ΣΧΕΤΙΚΟΣ» ΧΩΡΟΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Η οργάνωση του χώρου στην αρχαία Ελλάδα, δηλαδή ο τρόπος διευθέτησης των κτισμένων συνόλων, είναι ένα θέμα δύσκολο ν' αναλυθεί και θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν έχει μελετηθεί επαρκώς. Ένα σημαντικό πρόβλημα προκύπτει όταν προσπαθούμε να το προσεγγίσουμε μέσα από τις δικές μας σχεδιαστικές αρχές. Όντας προκατειλημμένοι από την ιδέα του σχεδιασμού σαν μια σκόπιμη διευθέτηση, βασισμένη σε μια εκ των προτέρων μελετημένη δομή, που διέπεται από σχέσεις λειτουργικές, οπτικές, ή γεωμετρικές μεταξύ των κτισμένων όγκων, κάθε χωρική οργάνωση που στερείται αυτών των αρχών τείνει να θεωρηθεί "χαστική" και "τυχαία". Αυτή η προκατάληψη είναι φανερή σε πολλές από τις μελέτες που προσπαθούν να εξηγήσουν την οργάνωση των προ-ελληνιστικών κτισμένων συνόλων. Έτσι αυτές οι μελέτες περιορίζονται συνήθως σε φορμαλιστικές αναλύσεις της χωρο-οργάνωσης με βάση κάποιες σύγχρονες σχεδιαστικές αρχές¹ και συχνά αποδίδουν τις παραπάνω αρνητικές ποιότητες στα κτισμένα σύνολα.

Όμως η οργάνωση του χώρου είναι πάνω απ' όλα ένα πολιτιστικό φαινόμενο, μια συνειδητή ανθρώπινη πράξη που εμπεριέχει τον τρόπο σκέψης, τις ιδέες και τις αξίες που χαρακτηρίζουν έναν πολιτισμό και εκδηλώνονται και σε άλλα επίπεδα ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως η φιλοσοφική σκέψη και η τέχνη. Επιπλέον η οργάνωση του χώρου βασισμένη σε σχέσεις, είτε οπτικές, είτε λειτουργικές, είτε γεωμετρικές, αφορά ένα συγκεκριμένο τρόπο θεώρησης του χώρου που δεν χαρακτηρίζει όλες τις εποχές. Μια συγκριτική μελέτη δύο διακεκριμένων περιόδων του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, της περιόδου της πόλης - κράτους και της ελληνιστικής περιόδου, δείχνει μια έντονη διαφορά μεταξύ τους, στον τρόπο οργάνωσης του χώρου και ταυτόχρονα, σε καθεμία από αυτές, τη σχέση μεταξύ τεσσάρων πόλων:

α) του τρόπου που γίνεται αντιληπτή η πραγματικότητα και ο οποίος σχετίζεται με την ακμή και την παρακμή της πόλης - κράτους, είναι δηλαδή πολιτικά καθορισμένος.

1. Δες Scranton, 1949, σ. 248· Smithson, 1958, σ. 600· Needham, 1953, σ. 183· Robertson, 1959, σ. 186· Dinsmoor, 1975, σσ. 113-14· Wycherley, 1976, σσ. 97-101· Lawrence, 1957, σσ. 151-53.

β) του τρόπου που συλλαμβάνεται οντολογικά ο χώρος σ' ένα αφηρημένο φιλοσοφικό επίπεδο.

γ) του τρόπου που συλλαμβάνεται εμπειρικά ο χώρος, δηλαδή το φυσικό περιβάλλον, όπως εκφάζεται στην τέχνη.

δ) του τρόπου που οργανώνεται ο χώρος.

Στα πλαίσια αυτής της περιορισμένης μελέτης θα διερευνηθεί η σχέση μεταξύ δύο απ' αυτούς τους πόλους² και συγκεκριμένα η σχέση μεταξύ της οντολογίας του αφηρημένου φυσικού χώρου, όπως εκφράζεται στην φιλοσοφία της πόλης - κράτους και της ελληνιστικής περιόδου και της αντίστοιχης αρχιτεκτονική οργάνωσης του χώρου στις δύο αυτές περιόδους.

1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΕ ΟΝΤΟΛΟΓΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΣΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Είναι γενικά παραδεκτό ότι "κάτι" πρέπει να βρίσκεται "κάπου", έτσι, ώστε να υπάρχει. Το παραπάνω είναι μια άποψη που αναπτύχθηκε πολύ νωρίς στην ελληνική σκέψη και μπορεί να θεωρηθεί ότι κυοφορεί την έννοια του χώρου. Η έννοια του χώρου όπως γίνεται αντιληπτή από την κοινή λογική, δεν μπορεί νοητικά ν' αποχωριστεί εντελώς από την ύλη. Αυτό σημαίνει ότι η σύλληψη της ιδέας του χώρου δεν μπορεί να ξεχωρίσει από την εμπειρία του χώρου που είναι δυνατή μόνο σε σχέση με την εμπειρία του υλικού κόσμου.

Ο χώρος σαν αντικείμενο φιλοσοφικής έρευνας γενικά, γίνεται πιο αφηρημένος κι έτσι συμβαίνει ένας νοητικός διαχωρισμός μεταξύ χώρου και ύλης. Ο Einstein (πρόλογος του Einstein στον Jammer, 1960, σ. XIV) παρέχει ένα μεθοδολογικό εργαλείο σύμφωνα με το οποίο μπορούν γενικά να ερμηνευθούν οι διάφορες θεωρίες για τον αφηρημένο φιλοσοφικό χώρο. Προτείνει δύο σχηματικές κατηγορίες που έχουν εφευρεθεί για την καλύτερη κατανόηση της εμπειρίας μας και στις οποίες μπορούν να ενταχθούν οι θεωρίες του αφηρημένου χώρου. Με βάση αυτές τις κατηγορίες ο χώρος νοείται είτε ως "περιέχων" υλικά αντικείμενα, δηλαδή σαν ένα δοχείο που έχει την ιδιότητα να παρέχει "χώρο" (room), ή αλλιώς σαν την ιδιότητα των υλικών αντικειμένων να κατέχουν μια θέση (positional quality of material objects). Στην πρώτη περίπτωση, ο χώρος έχει φυσική ύπαρξη και αποτελεί από μόνος του, μια οντότητα ανεξάρτητη από την ύπαρξη των υλικών σωμάτων. Στη δεύτερη περίπτωση, ο χώρος νοείται σχετικά, δηλαδή αποκτά έννοια με τη θέση και διάταξη των αντικειμένων. Χωρίς αυτά δεν έχει κανένα νόημα, δηλαδή ως έννοια είναι αδιανόητη.

2. Για εκτενέστερο συσχετισμό μεταξύ και των τεσσάρων πόλων δες Φ. Καντζάβελου, 1991.

Αναλύοντας τις δύο κατηγορίες του χώρου ο Einstein υποστηρίζει ότι η πρώτη σχηματική κατηγορία εξελίχθηκε στην ιδέα του "απόλυτου" χώρου (π.χ. ο νευτωνικός χώρος) που είναι μια αυθύπαρκτη οντότητα, ένα δοχείο ικανό να περιέχει τα υλικά αντικείμενα και να τους παρέχει το "χώρο" (room) να κινούνται ελεύθερα. Ένας τέτοιος χώρος εφευρίσκεται νοητικά για να δώσει λύση πρωταρχικά στο πρόβλημα της κίνησης. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε, ότι είναι ένας "κινηματικός" χώρος. Η δεύτερη σχηματική κατηγορία εξελίχθηκε στην ιδέα του "σχετικού" χώρου που είναι μια οντολογικά σχετική έννοια μια και η νόησή της εξαρτάται από την ύπαρξη της ύλης. Ο χώρος έτσι νοούμενος, αποτελεί ιδιότητα της ύλης, τη συνεχή έκτασή της (continuum) και καθώς είναι πλήρης από ύλη (plenum) μπορεί να περιγραφεί από ένα γεωμετρικό σύστημα συντεταγμένων. Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι ο "σχετικός χώρος" είναι ένας "γεωμετρικός" χώρος.

Οι δύο αυτές κατηγορίες, του "απόλυτου" ή "κινηματικού" χώρου και του "σχετικού" ή "γεωμετρικού" χώρου, μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως μεθοδολογικό εργαλείο για να κατανοήσουμε καλύτερα την αντίληψη του χώρου στην ελληνική φυσική φιλοσοφία. Μια παρουσίαση της εξέλιξης της έννοιας του χώρου σε οντολογικό επίπεδο στη φυσική φιλοσοφία, δείχνει ότι η προ-αριστοτελική ιδέα του χώρου, όσο μπορεί ν' αποδειχθεί από τις υπάρχουσες ιστορικές πηγές, έχει στοιχεία που προσομοιάζουν εκείνα της πρώτης σχηματικής κατηγορίας. Φαίνεται ότι ο χώρος νοείτο σαν μια αυθύπαρκτη οντότητα που "περιέχει"³ αντικείμενα εν κινήσει. Δεν είναι όμως σε όλες τις περιπτώσεις ξεκάθαρο αν ο χώρος θεωρείτο ως ένα συνεχές όλο (continuum), ή ένας διαχωριστικός παράγοντας ανάμεσα στ' αντικείμενα. Από την εποχή του Αριστοτέλη κι έπειτα η ιδέα του χώρου συλλαμβάνεται σχετικά με την ύπαρξη των υλικών αντικειμένων και τείνει να γίνει ιδιότητα των αντικειμένων που "κατέχουν" μια θέση. Ο "σχετικός" χώρος κατέχεται ολοκληρωτικά από την ύλη, είναι δηλαδή στην πραγματικότητα πλήρης και οντολογικά αποτελεί την αφηρημένη επέκταση της ύλης, που μπορεί να περιγραφεί με ένα γεωμετρικό σύστημα.

Όσον αφορά στην αρχαία ελληνική σκέψη, ο χώρος προτού να γίνει αντικείμενο της φιλοσοφίας δε διαχωρίζεται νοητικά από τον υλικό κόσμο, δηλαδή δεν είναι αφηρημένη έννοια και δεν είναι από μόνος του οντότητα. Εμπεριέχεται στην ύλη με την έννοια ότι η θεώρησή του δε διαχωρίζεται από την εμπειρική του σύλληψη δηλαδή από την εμπειρία του υλικού κόσμου. Έτσι οι πρώτες θεωρήσεις του χώρου, όπως φαίνεται μέσα από τη λογοτεχνία, σχετίζονται κυρίως με την εμπειρία

3. Η διάκριση μεταξύ χώρων που "περιέχει" και χώρων που "κατέχεται", χρησιμοποιείται εδώ για να δείξει τη διαφορά μεταξύ του χώρου που έχει εκ των προτέρων νοηθεί σαν ξεχωριστή κατηγορία για να περιέχει υλικά αντικείμενα – αυτός της πρώτης σχηματικής κατηγορίας – και του χώρου που νοείται σαν αποτέλεσμα της ύπαρξης των υλικών αντικειμένων – αυτού της δεύτερης σχηματικής κατηγορίας.

του φυσικού εδάφους το οποίο παρέχει το "χώρο" (room) σε κάτι για να υπάρχει.

Ο χώρος στα πρώτα στάδια της διανόησης του στη φυσική φιλοσοφία γίνεται πιο αφηρημένος, με την έννοια ότι συλλαμβάνεται σαν μια αυτόνομη και αυθυπόστατη οντότητα. Αυτή είναι μια ιδέα τόσο πρώιμη όσο και τα ποιήματα του Ησιόδου, που βέβαια κατά κανέναν τρόπο δεν αποτελούν φιλοσοφικά κείμενα. Στη Θεογονία, το Χάος είναι ένα είδος χώρου που προϋπάρχει από οτιδήποτε άλλο, έτσι ώστε ν' αποτελεί υπόβαθρο για την ύπαρξη των φυσικών αντικειμένων, ενώ παράλληλα λειτουργεί σαν ένας διαχωριστικός και οριοθετικός παράγοντας μεταξύ τους (χάσμα).

Ο αυθυπόστατος χώρος αργότερα αποκτά τη φυσική οντότητα του "κενού", το οποίο θεωρείται είτε σαν ένα είδος ανάσας, αέρα (πνεύμα) – (πυθαγόρειοι) είτε σαν κενότητα (ατομικοί). Το "κενό" σύμφωνα με τους Πυθαγόρειους και τους πρώτους ατομικούς φιλοσόφους (Λεύκιππος, Δημόκριτος), υπάρχει σαν φυσική οντότητα και είναι ο διαχωριστικός παράγοντας μεταξύ των φυσικών αντικειμένων⁴.

Η θεώρηση του "κενού" ως μη φυσική οντότητα, οδήγησε στην άρνηση της ύπαρξής του από τους Ελεάτες φιλοσόφους⁵ (Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος). Ακόμη, οι Ελεάτες αρνήθηκαν την ύπαρξη του χώρου⁶ και μια και δεν υπάρχει διαχωριστικός παράγοντας ανάμεσα στα διάφορα πράγματα, ό,τι υπάρχει (το *ον*) είναι ένα.

Σύμφωνα με την πρώιμη φιλοσοφική του έννοια, ο χώρος, ο οποίος αποτελεί τον οριοθετικό παράγοντα που διακρίνει και διαχωρίζει τα αντικείμενα, θεωρείται ως το μέσον για την κίνηση. Άσχετα αν ο χώρος θεωρείται σαν μια συνεχής έκταση (continuum) που περιέχει αντικείμενα ή σαν τον οριοθετικό παράγοντα ανάμεσα τους – όπως π.χ. το ατομικό κενό που θεωρείται από τους πρώτους ατομικούς φιλοσόφους σαν το άθροισμα των διαστημάτων μεταξύ των ατόμων σε κάθε στιγμή – είναι σε κάθε περίπτωση το μέσον, ή παρέχει το "χώρο" (room) όπου τα αντικείμενα μπορούν να κινούνται και γενικότερα ν' αλλάζουν⁷. Έτσι στην περίπτωση των πρώτων φιλοσοφικών σκέψεων για το χώρο, διακρίνουμε τη σχέση μεταξύ της έννοιας της κίνησης και αυτής του χώρου.

4. Για τους πυθαγόρειους δες Αριστοτέλη *Φυσικά* 213b 22-27, για τους ατομικούς δες Πλούταρχο 68B16 (Barnes, 1979, τ. 2, σ. 100). Simplicius, *Comm. in Arist. de Caelo* A. 7.275 (Bailey, 1928, σ. 79).

5. Δες Simplicius, *Commentary on the Physics* 104. 4-6 (Barnes, 1987, σ. 145).

6. "Επειδή ό,τι υπάρχει είναι κάπου, σιγήθηκε να λείπει [Ο Ζήνων] και ο χώρος επίσης είναι κάτι, τότε ο χώρος θα βρίσκεται κάπου. Έτσι, ο χώρος θα είναι σ' ένα χώρο, και ούτω καθ' εξής *ad infinitum*. Το παράδοξο του Ζήωνα για την ύπαρξη του χώρου όπως μεταφέρεται από τον Φιλόπονο, *Phys. Comm.* 534.6-15 (Barnes 1979 τ.1, σ. 256).

7. Στα αρχαία ελληνικά η έννοια της κίνησης είναι πλατύτερη από τη σημερινή. Δεν περιλαμβάνει απλώς την, μετακίνηση στο χώρο, την αλλαγή θέσης (locomotion) αλλά περιλαμβάνει κάθε αλλαγή.

8. Στις κοσμοθεωρίες των πρώτων Ιώνων φιλοσόφων όπως του Αναξίμανδρου, των ατομικών, του Ηράκλειτου, η αέναη "κίνηση" (αλλαγή) των πραγμάτων ενός μοναδικού υπαρκτού κόσμου, αποτελεί μία απόλυτη πραγματικότητα.

Η κίνηση, στο βαθμό που θεωρείται μια θεμελιώδης κατηγορία σύμφωνα με τη φιλοσοφική σκέψη της εποχής⁸, δημιουργεί την αναγκαιότητα της ύπαρξης του χώρου σαν μια διακεκριμένη και αυθυπόστατη οντότητα μέσα στην οποία συμβαίνει. Αυτή η διακεκριμένη και αυθυπόστατη φυσική οντότητα είναι ένας απόλυτος χώρος. Η κίνηση συμβαίνει στο χώρο ο οποίος διατηρεί τη φύση και την ποιότητά του αναλλοίωτη. Όπως επιχειρηματολογεί και ο Πλάτωνας (*Τίμαιος* 50 b-c), ο χώρος είναι άμορφος χωρίς κανένα σχήμα και διατηρεί αναλλοίωτη την ποιότητα του, έτσι ώστε να μπορεί να δέχεται τις άλλες μορφές. Στο ίδιο πνεύμα, η "κίνησις" συμβαίνει μέσα στο ατομικό κενό μόνον εξαιτίας των διαφορών (σχήμα, διάταξη και θέση) που έχουν τα άτομα. (Αριστοτέλης, *Μεταφυσικά* 985b 14-17).

Ο χώρος διατηρεί το χαρακτήρα του σαν ένας οριοθετικός παράγοντας και μια φυσική ανεξάρτητη οντότητα ακόμα και κατά την πλατωνική αντίληψη. Ο πλατωνικός χώρος είναι το δοχείο του "γίγνεσθαι". Σύμφωνα με την πλατωνική κοσμολογία όπως παρουσιάζεται στον *Τίμαιο*, τα πρωταρχικά στοιχεία (φωτιά, γη, αέρας, νερό), που αποτελούν τον αισθητό κόσμο, έχουν διαφορετικά γεωμετρικά σχήματα και κινούνται μέσα στο χώρο-δοχείο, έχοντας ένα βαθμό επέκτασης ανάλογα με την εικνησία του σχήματός τους. Έτσι, κινούνται τείνοντας να μην αφήσουν κενό χώρο. Αλλά ο χώρος εξακολουθεί να υφίσταται σαν οντότητα σ' αυτόν το "συμπαγή" κόσμο, έχοντας μια διαφορετική, άμορφη φύση, που οριοθετεί τη υπόσταση και την γεωμετρική ποιότητα των σωμάτων, ακόμα κι αν τα όρια ελαχιστοποιούνται σε ποσότητα.

Μια ακραία ελαχιστοποίηση της ποσότητας του οριοθετικού παράγοντα παρουσιάζεται στην αριστοτελική ιδέα του "τόπου". Ο τόπος ενός αντικειμένου σύμφωνα με τον αριστοτελικό ορισμό, είναι το εσωτερικό όριο του περιβάλλοντος σώματος, ενώ το όριο του ίδιου του αντικειμένου αποτελεί τη μορφή του. Τα όρια αυτού που περιβάλλει και αυτού που περιβάλλεται συμπίπτουν, αλλά ποιοτικά δεν είναι ίδια (Αριστοτέλης, *Φυσικά* 211b 10-14). Από τον παραπάνω ορισμό προκύπτει ότι ο τόπος οντολογικά εξαρτάται από την ύπαρξη της ύλης. Αν και δεν εξαρτάται από το ίδιο το αντικείμενο που τον κατέχει, έτσι, ώστε να διατηρεί κατά κάποιον τρόπο μια ανεξαρτησία, παρ' όλ' αυτά η ποιότητά του είναι σχετική. Είναι φανερό ότι το ίδιο όριο, εκείνο του περιβάλλοντος σώματος, μπορεί να θεωρηθεί είτε σαν τον τόπο του αντικειμένου είτε σαν ένα μέρος της μορφής του περιβάλλοντος σώματος. Επομένως, μια και το ίδιο πράγμα μπορεί να θεωρηθεί διαφορετικό ιδωμένο από δύο διαφορετικές οπτικές γωνίες, μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι έχει μια σχετική ποιότητα. Επιπλέον ο τόπος θεωρούμενος σαν το εσωτερικό όριο του περιβάλλοντος σώματος, δεν είναι τίποτ' άλλο σε κάθε δεδομένη στιγμή παρά μια γεωμετρική επιφάνεια η οποία δεν μπορεί να θεωρηθεί σαν μια διακεκριμένη οντότητα.

Έτσι ο χώρος με βάση τον ορισμό του Αριστοτέλη, αποκτά νόημα σαν τη θέση

των υλικών πραγμάτων και προϋποθέτει την ύπαρξή τους, ενώ δεν μπορεί να εννοηθεί χωρίς αυτά. Έτσι, παύει να είναι μια αυθύπαρκτη οντότητα, ένα δοχείο και το μέσον για την κίνηση. Η κίνηση τώρα πια ορίζεται σχετικά, σαν αμοιβαία αντικατάσταση των πραγμάτων στο plenum του υλικού κόσμου. Η σύλληψη της ιδέας της σχετικής κίνησης είναι μια καινοτομία του Αριστοτέλη που έδωσε λύση στο πρόβλημα που αντιμετώπισαν και δεν έλυσαν οι Ελεάτες φιλόσοφοι, δηλαδή πώς μπορεί να συμβεί κίνηση μέσα σε ένα plenum⁹.

Η καινούρια αντίληψη του χώρου σαν μια γεωμετρική επιφάνεια και όχι σαν μια φυσική οντότητα, σιγά σιγά επηρέασε την αντίληψη για την γεωμετρία. Μέχρι τότε υπήρχαν αποσπασματικές γεωμετρικές θεωρήσεις, αλλά δεν υπήρχε κάποιος συνεχής, αφηρημένος γεωμετρικός χώρος. Τα γεωμετρικά σχήματα στην αφηρημένη τους μορφή ήταν αντικείμενα, μαθηματικά αντικείμενα. Η αφηρημένη γεωμετρία δεν επεκτεινόταν πέρα από τα όρια της ύλης, δηλαδή μέσα στα διαστήματα του φυσικού αυθυπόστατου χώρου. Όπως το τοποθετεί και ο Jammer (1960, σ.14) "Τα ελληνικά μαθηματικά αδιαφορούν για τη γεωμετρία του χώρου".

Αυτή η στάση απέναντι στη γεωμετρία υιοθετείται και από τον Αριστοτέλη και καθορίζει την άποψή του σε σχέση με την ύπαρξη του κενού. Σύμφωνα με τον Sambursky (1956/87, σ. 95), ο Αριστοτέλης απορρίπτει την περιγραφή μέσω της αφηρημένης γεωμετρίας, που να εκτείνεται έξω από τα όρια της ύλης μέσα στην "κενότητα" μεταξύ των μερών της. Έτσι, ο Αριστοτέλης (*Φυσικά* 214b) που δέχεται μια γεωμετρική περιγραφή του χώρου, απορρίπτει την ύπαρξη του κενού επιχειρηματολογώντας το κενό, όπως και κάθε άλλο είδος διακεκριμένου και αυθυπόστατου χώρου, δεν επιδέχεται καμία διαφοροποίηση και δεν περιέχει τίποτα που να ξεχωρίζει τη μια διεύθυνση από την άλλη. Αυτό σημαίνει σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ότι οι απόλυτες διευθύνσεις του "πάνω" και "κάτω"¹⁰ δεν μπορούν να καθοριστούν στο κενό κι έτσι δεν υπάρχει τίποτα που να οδηγεί ένα κινούμενο σώμα στη σωστή του κατεύθυνση. Αυτό, που φαίνεται να ισχυρίζεται εδώ ο Αριστοτέλης είναι, ότι οι γεωμετρικές διευθύνσεις που ορίζονται με απόλυτον τρόπο δεν μπορούν να έχουν νόημα στο κενό. Επιπλέον μπορεί να συμπεράνει κανείς από τα παραπάνω ότι μια αφηρημένη γεωμετρία παρέχει μια "ουδέτερη" περιγραφή και δεν είναι

9. Οι Ελεάτες αρνήθηκαν αναγκαστικά την ύπαρξη της κίνησης μια και είχαν αρνηθεί την ύπαρξη του κενού, επειδή θεωρούσαν ότι δεν υπάρχει μέσον για να κινηθούν τα όντα.

10. Ο αριστοτελικός τόπος έχει τρεις διαστάσεις (διαστήματα): μήκος, πλάτος, βάθος και έξι διευθύνσεις (διαστάσεις): πάνω, κάτω, δεξιά, αριστερά, εμπρός και πίσω. Αυτές οι διευθύνσεις μπορούν να είναι σχετικές με μας ή απόλυτες. "Σχετικά με μας δεν είναι όλες πάντοτε ίδιες, αλλά είναι σχετικές με τη θέση μας. (...) Αλλά στη φύση καθεμιά είναι διακεκριμένη και ξεχωριστή. "Πάνω" δεν είναι οτιδήποτε μας αρέσει, αλλά εκεί όπου η φωτιά και ό,τι είναι ελαφρύ κατευθύνεται. Με τον ίδιο τρόπο, "κάτω" δεν είναι οτιδήποτε μας αρέσει, αλλά εκεί όπου τα βαριά και γαιώδη πράγματα κατευθύνονται (Αριστοτέλης, *Φυσικά* 208b).

ικανή να αποδώσει τις φυσικές απόλυτες ιδιότητες του "ημιανεξάρτητου"¹¹ αριστοτελικού χώρου.

Ωστόσο, ο Αριστοτέλης ορίζει τον τόπο, αλλά σαν μια γεωμετρική επιφάνεια – το εσωτερικό όριο του περιβάλλοντος σώματος – που δεν είναι διακεκριμένη ποιότητα ούτε ποσότητα. Μ' αυτήν την έννοια η εικόνα του χώρου σαν σύνολο είναι αυτή ενός πλήρους από ύλη (plenum), δηλαδή η έκταση της ύλης που θεωρητικά μπορεί να περιγραφεί με ένα συνεχές αφηρημένο γεωμετρικό σύστημα. Η περιγραφή της έκτασης της ύλης, δηλαδή του σχετικού χώρου, με ένα συνεχές γεωμετρικό σύστημα δεν αντιτίθεται στη σκέψη της εποχής που επιτρέπει τη γεωμετρική περιγραφή της ύλης. Παρ' όλ' αυτά, η πιθανότητα αυτή δεν έχει αναγνωριστεί ακόμα. Η αναγνώριση αυτή προϋποθέτει την εξέλιξη του σχετικού χώρου.

Η θεώρηση του χώρου σαν την ιδιότητα απλώς των πραγμάτων να κατέχουν μια θέση και όχι σαν μια αυθυπόστατη οντότητα, εξελίχθηκε από το Θεόφραστο, μαθητή του Αριστοτέλη. Κατά το Θεόφραστο ο χώρος μπορεί να μην είναι ο ίδιος μια πραγματικότητα αλλά ορίζεται ως θέση και διάταξη των μερών σ' ένα σύνολο που έχει δομή¹².

Έτσι, ο χώρος γίνεται αντιληπτός σχετικά, δεν έχει δηλαδή απόλυτη οντότητα και έχει έννοια σ' ένα "πλήρες της ύλης" (material plenum). Όπως ισχυρίζεται και ο Sambursky (1962/87, σ. 2), αφού η διάταξη και σχετική θέση των σωμάτων είναι η ουσία του χώρου τώρα πια, είναι επόμενο να δίνεται μεγαλύτερη έμφαση στη γεωμετρική πλευρά της σχέσης μεταξύ χώρου και ύλης. Έτσι, το "πλήρες της ύλης" και επομένως ο σχετικός χώρος, σαν υπόβαθρο αυτού, μπορούν να περιγραφούν με ένα αφηρημένο γεωμετρικό σύστημα που αυτήν την περίοδο εμφανίζεται με τη μορφή της ευκλείδειας γεωμετρίας. Ο Ευκλείδης κωδικοποίησε μια γεωμετρία που κτίσθηκε κομμάτι κομμάτι από σκορπισμένα θεωρήματα Ελλήνων μαθηματικών των τριών περασμένων αιώνων. Η αφηρημένη γεωμετρία του χώρου, άπαξ και εφευρέθη μπορεί πια να εφαρμοστεί ακόμα και πάνω σε αυθυπόστατους χώρους, όπως ο επικούρειος. Αυτή η δυνατότητα βασίζεται στην αντίληψη του ατομικού κενού από τον

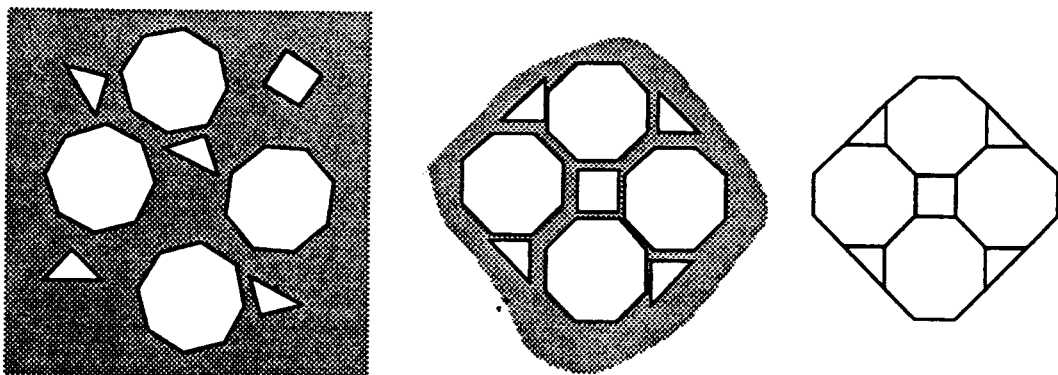
11. Ο όρος "ημιανεξάρτητος" αναφορικά με τον αριστοτελικό χώρο, χρησιμοποιείται από τον Hussey (μετάφρ. και σημειώσεις στα *Αριστοτέλους Φυσικά*, 1985, σ. 101) με αφορμή την οντολογική προτεραιότητα που δίνει ο Αριστοτέλης στον τόπο, λέγοντας πως είναι κάτι πέρα και έξω από τα σώματα και χωρίς αυτόν τίποτα δεν υπάρχει αλλά αυτός υπάρχει, χωρίς τα άλλα. Βέβαια, ο ορισμός του τόπου από τον Αριστοτέλη εξασφαλίζει σίγουρα την εξάρτησή του από τα υλικά σώματα. Η δε άποψη για την οντολογική του προτεραιότητα δείχνει μάλλον μια προσπάθεια του Αριστοτέλη να διατηρήσει τους δεσμούς με την παραδοσιακή άποψη για το χώρο ως μια ανεξάρτητη οντότητα.

12. Οι απόψεις του Θεόφραστου, όπως σώζονται από τον Σιμπλίκιο, είναι: "πιθανώς ο χώρος να μην είναι από μόνος του μια πραγματικότητα, αλλά ορίζεται από τη θέση και διάταξη των σωμάτων σύμφωνα με τις φύσεις και τις ιδιότητές τους, όπως στην περίπτωση των ζώων ή των φυτών και όλων των μη ομογενών σωμάτων που είτε είναι έμψυχα είτε άψυχα αλλά όλα έχουν από φύση μια δομή. Επειδή, αυτά τα σώματα επίσης, έχουν μια συγκεκριμένη διάταξη και θέση των μερών τους σε σχέση με ολόκληρη την ύπαρξή τους. Έτσι, καθένα, όντας στη θέση που του ταιριάζει, θεωρείται ότι έχει την ειδική του διάταξη και ιδιαίτερα καθώς κάθε μέρος ενός σώματος επιθυμεί και αγωνίζεται να καταλάβει το δικό του τόπο και θέση". (Simplicius Comm. on Physics 639.15 στον Sambursky, 1962/87, σ.2).

Επίκουρο σαν μια συνεχής έκταση (continuum), που είναι διαφορετική από την πρώιμή του αντίληψη από τους πρώτους ατομικούς φιλοσόφους, σαν ένα οριοθετικό παράγοντα – το άθροισμα των διαστημάτων μεταξύ των ατόμων.

Όσον αφορά τις θεωρήσεις του χώρου στην ελληνιστική φιλοσοφία, υπάρχει γενικά μια έμφαση στο σχετικό χαρακτήρα του χώρου και στη συνεχή του έκταση, στοιχεία που συντελούν στη γεωμετρική του περιγραφή. Η σχολή των στωικών προσπαθεί να επαναορίσει τους όρους που σχετίζονται με το χώρο (δηλαδή χώρος / α, τόπος, κενόν) επηρεασμένη από την αριστοτελική θεώρηση του χώρου. Ο/η χώρος/α, ο τόπος και το κενό ορίζονται με βάση την εξάρτησή τους από τα υλικά σώματα, δηλαδή "κατέχονται" αντίστοιχα μερικά, ολικά ή καθόλου απ' αυτά. Η ύπαρξη δε του χώρου σύμφωνα με τον στωικό Κλεομήδη "παρυφίσταται" αυτής των σωμάτων, που σημαίνει ότι ο χώρος αποκτά έννοια με την ύπαρξη των σωμάτων αποτελώντας συμπλήρωμα σ' αυτά. Αυτή η άποψη αρνείται την οντολογική προτεραιότητα του χώρου που, εξακολουθούσε να υποστηρίζεται ακόμα και από τον Αριστοτέλη και ενισχύει το σχετικό του χαρακτήρα. Ακόμα και οι πλατωνικοί φιλόσοφοι αυτής της περιόδου που ακολουθούν κατά κάποιον τρόπο το μοντέλο του αυθυπόστατου πλατωνικού χώρου, υποστηρίζουν τη θεωρητική και συμβατική μόνον αυθυπαρξία του, με τη μορφή του κενού, ενώ στην πραγματικότητα θεωρούν το χώρο πλήρη από ύλη, άποψη που δε διαφοροποιείται στην ουσία από τις υπόλοιπες.

Συμπερασματικά, μια συνόψιση των θεωριών και απόψεων για τον χώρο στην αρχαία ελληνική φυσική φιλοσοφία, δείχνει μια μετάβαση από την αντίληψη ενός αυθυπόστατου, κινηματικού χώρου που έχει τα στοιχεία απόλυτου χώρου, σε ένα σχετικό, γεωμετρικό χώρο που εισάγεται σαν έννοια από τον Αριστοτέλη και επικρατεί κατά τα ελληνιστικά χρόνια. Μια αντίστοιχη μετάβαση, που συμπίπτει χρονικά, παρατηρείται στην αντίληψη για τον χώρο στην αρχιτεκτονική, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω, αλλά και στην τέχνη (εικονογραφία).

Εικόνα 1

Σχηματική αναπαράσταση σε δύο διαστάσεις α) του ατομικού κενού, β) του πλατωνικού χώρου, γ) του αριστοτελικού τόπου. Στο α), το κενό, όντας από μόνο του μια αυθυπόστατη οντότητα, οριοθετεί και ξεχωρίζει τα άτομα παρέχοντας το χώρο σ' αυτά να κινηθούν ελεύθερα. Στο β), τα γεωμετρικά πρωταρχικά σώματα (αέρας, νερό, γη, φωτιά) κινούνται μέσα στον αυθυπόστατο και πάλι χώρο, έχοντας έναν βαθμό επέκτασης ανάλογα με την κινητικότητα του σχήματός τους. Έτσι, τείνουν να γεμίσουν τα κενά. Στο γ), ο αριστοτελικός χώρος δεν είναι μια διακεκριμένη οντότητα αλλά στην ουσία μια γεωμετρική επιφάνεια. Σ' αυτό το δισδιάστατο ανάλογο, μπορεί να θεωρηθεί σαν τις γεωμετρικές γραμμές, που περιβάλλουν τα γεωμετρικά αντικείμενα. Αυτή η σχηματική αναπαράσταση σκοπεύει να δείξει πώς εξελίχθηκε η εικόνα του χώρου, από τον αυθυπόστατο απόλυτο χώρο που γινόταν αντιληπτός από κινηματική σκοπιά, στο σχετικό γεωμετρικό χώρο.

2. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΤΙΣΜΕΝΑ ΣΥΝΟΛΑ

2.1. Η αυτονομία των στοιχείων του κτισμένου χώρου κατά την περίοδο της πόλης - κρατους.

Υπάρχει μια φανερή τάση που αφορά την οργάνωση του χώρου κατά την περίοδο της πόλης - κρατους σύμφωνα με την οποία οι κτισμένοι όγκοι και τα άλλα στοιχεία του ανοικτού χώρου (βωμοί, θέατρα, κλίμακες, δρόμοι) τοποθετούνται στο χώρο με τέτοιον τρόπο, ώστε να διατηρούν την αυτονομία τους. Οι θέσεις των χωρικών αυτών στοιχείων φαίνεται να καθορίζονται από την πρακτική ή λατρευτική λειτουργία τους και όχι από άμεσα αντιληπτές οπτικές σχέσεις (εικ. 2 α-β). Αυτή η τάση έχει παρατηρηθεί από πολλούς μελετητές που έχουν ασχοληθεί με το θέμα της οργάνωσης του αρχαίου ελληνικού χώρου. Οι περισσότεροι από αυτούς ερμηνεύουν σε μεγάλο βαθμό την οργάνωση των προ-ελληνιστικών κτισμένων συνόλων ως τυχαία και χαοτική, μια και δεν μπορούν να διακρίνουν σ' αυτά γεωμετρικές ή οπτικές σχέσεις¹³. Αντί ν' αποδίδουμε στον αρχαίο ελληνικό χώρο αρνητικές ποιότητες, θα ήταν ίσως καλύτερα να μιλήσουμε για αυτονομία και ανεξαρτησία των στοιχείων του χώρου, όρους που χρησιμοποιεί και ο R. Martin (1988, σ. 180) μιλώντας για τα προ-ελληνιστικά κτισμένα σύνολα, σε αντίθεση με την ελληνιστική ενσωμάτωσή τους στα κτισμένα σύνολα. Ο Spiro Kostof (1985, σ. 170) επίσης τονίζει την "αυτάρχεια" (self - containment) του κλασικού ναού αντίθετα με το τι συμβαίνει στα ελληνιστικά χρόνια.

Κατά την περίοδο της πόλης - κρατους, τα στοιχεία του χώρου γενικά δεν διέπονται από ορατές γεωμετρικές σχέσεις, αλλά τοποθετούνται οπτικά και γεωμε-

13. Δες βιβλιογραφία στην υποσημείωση 1. Εξάιρεση αποτελεί η μελέτη του K. Δοξιάδη (1972) που ερμηνεύει την οργάνωση των κτισμένων συνόλων με βάση γεωμετρικές και οπτικές σχέσεις, δηλαδή άξονες και οπτικές χαράξεις.

τρικά ασυσχέτιστα πάνω στο φυσικό έδαφος, μ' έναν τρόπο ελεύθερο, που τονίζει την αυτονομία τους και τη διακεκριμένη τους παρουσία. Ο ελεύθερος ανοικτός χώρος, που μένει ανάμεσά τους, δεν αποτελεί στοιχείο της όλης οργάνωσης του χώρου, με την έννοια ότι δεν έχει συγκεκριμένη μορφή, αλλά είναι ό,τι απομένει μετά την τοποθέτηση των χωρικών στοιχείων. Είναι ένας διαφορετικός παράγοντας επομένως, που δεν ενθαρρύνει το γεωμετρικό συσχετισμό των στοιχείων του χώρου, αντίθετα τα ξεχωρίζει και οριοθετεί την αυτόνομη ύπαρξή τους.

Αυτού του είδους η οργάνωση του χώρου, μας παραπέμπει στην αντίληψη του χώρου στη φυσική φιλοσοφία αυτής της περιόδου. Η προ-αριστοτελική αντίληψη του φυσικού χώρου είναι, όπως είδαμε, αυτή ενός απόλυτου αυθυπόστατου άμορφου χώρου, που οριοθετεί και ξεχωρίζει την ύπαρξη των πραγμάτων. Είναι επομένως εγγυητής της δικής τους αυθυπόστατης ή τουλάχιστον της χωρικά διακεκριμένης τους ύπαρξης.

Ο απόλυτος φυσικός χώρος γίνεται αντιληπτός, όπως είδαμε, ως το μέσον μέσα στον οποίο συμβαίνει η "κίνηση". Έτσι λοιπόν τα αντικείμενα είναι ελεύθερα ν' αλλάξουν σχήμα, μέγεθος, ή να κινηθούν προς οποιαδήποτε κατεύθυνση μέσα σ' έναν άπειρο χώρο που δεν έχει μορφή, χωρίς αυτή η "κίνηση" να επηρεάζει την αυθυπαρξία του και τις ιδιότητές του. Στο αρχιτεκτονικό ανάλογο αυτού του χώρου, τα χωρικά στοιχεία τοποθετούνται πάνω στο -κατ' αφαίρεση- άμορφο έδαφος και η θέση τους μπορεί εύκολα ν' αλλάξει έχοντας μόνο κάποιους λατρευτικούς ή πρακτικούς περιορισμούς. Ο Kostof (1985, σ. 145) παρατηρεί τις αέναα μεταβαλλόμενες συσχετίσεις μεταξύ του "ανοικτού" και του "κτισμένου" στις πιο παλιές αρχαιοελληνικές τοποθεσίες. Μα είναι προτιμότερο να μη μιλάμε για χωρικές συσχετίσεις, έτσι, ώστε ν' αποφύγουμε τυχόν αναφορές σε γεωμετρικές σχέσεις και στο σχετικό χώρο. Το φαινόμενο μπορεί να περιγραφεί με κάποια υπερβολή, αν θεωρήσουμε έναν άμορφο χώρο μέσα στον οποίο συμβαίνει ελεύθερη "κίνηση". (εικ. 3 α-δ).

Όσον αφορά την αρχιτεκτονική επέμβαση στο χώρο, μπορεί να πει κανείς ότι συμβαίνει μη λαμβάνοντας υπόψη τις επιπτώσεις που οποιαδήποτε μεταβολή μπορεί να επιφέρει στις σχέσεις των γειτονικών κτιρίων και γενικά στη δομή του κτισμένου συνόλου. Αντίθετα, φαίνεται ότι το κτισμένο σύνολο δε θεωρείται σαν μια τυπική αρχιτεκτονική ενότητα, τουλάχιστο με τη σύγχρονη έννοια. Αυτό σημαίνει ότι το σύνολο των κτισμένων όγκων δεν έχει προδιαγραφεί και σχεδιαστεί εκ των προτέρων σε μια τελική ή τουλάχιστο συγκεκριμένη μορφή. Συνήθως, τα κτισμένα σύνολα υποβάλλονταν στο πέρασμα των αιώνων σε μια συσσωρευτική δυναμική διαδικασία. Ήταν ικανά να δεχθούν οποιοδήποτε πρόσθετο χωρικό στοιχείο, ή την αλλαγή της θέσης οποιουδήποτε υπάρχοντος, μια και ο ανοικτός άμορφος χώρος που οριοθετεί τα χωρικά στοιχεία, ενθαρρύνει κάθε τέτοια αλλαγή που όμως δεν αντιβαίνει σε λατρευτικούς ή πρακτικούς περιορισμούς. Ακόμα και τα όρια του ιερού, του τεμένους, που ιδρύθηκαν τελετουργικά, με σκοπό να το αποκόψουν από

τον κοσμικό χώρο, πολλές φορές υποβάλλονται σε αλλαγές, ώστε να μην παρεμποδίζεται αυτή η δυναμική διαδικασία.

2.2. Τα στοιχεία του χώρου σαν σχετικά μέρη μιας τυπικής ενότητας κατά την ελληνιστική περίοδο.

Στην ελληνιστική περίοδο γίνονται φανερές κάποιες τάσεις να επιβληθεί στο φυσικό περιβάλλον μια επιθυμητή τάξη, που εκφράζεται με τη γεωμετρική οργάνωση του χώρου. Αυτές οι τάσεις συνοψίζονται ως εξής: το κτισμένο σύνολο σχεδιάζεται σαν μια πεπερασμένη ενότητα που έχει δομή και τάξη, ιδιότητες που επιτυγχάνονται με γεωμετρικά μέσα (παράλληλεις, οπτικές χαράξεις...). Καθετί στη σύνθεση θεωρείται σαν σχετικό στοιχείο της ενότητας και έχει τη μορφή του και τη θέση του. (εικ. 4 α-γ). Έτσι δε μένει χώρος που να μην έχει διαμορφωθεί. Ο R. Martin (1988, σ. 180) περιγράφει τις νέες αυτές τάσεις που απαντώνται στη διαμόρφωση του χώρου, ως εξής: "τα κτίσματα έχασαν την αυτονομία τους ενώ ενσωματώθηκαν στην περιβάλλουσα δόμηση που τα περικλείει και τα ενώνει· έτσι οι μνημειώδεις μάζες γίνονται διαμιάς εξαρτημένες από ένα χώρο, που ορίζεται με ακρίβεια και οριοθετείται αυστηρά· μεγάλες και μικρές πλατείες περιβάλλονταν από στοές, αποκόπτοντας έτσι μια περιοχή της οποίας το εσωτερικό αντιμετωπιζόταν σαν ένα μοναδικό και ενιαίο σχέδιο. Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργείτο ένα αρχιτεκτονικό τοπίο, του οποίου όλα τα στοιχεία ήταν αλληλεξαρτώμενα και οργανώνονταν σύμφωνα με τα πλαστικά ή οπτικά τους αποτελέσματα· έτσι η πόρτα ανοιγόταν στους μεγάλους νόμους του αξονικού σχεδιασμού και των συμμετρικών αναζητήσεων, που μπήκαν στην αρχή διακριτικά για να επιβληθούν αργότερα με συνεχώς αυξανόμενο σθένος".

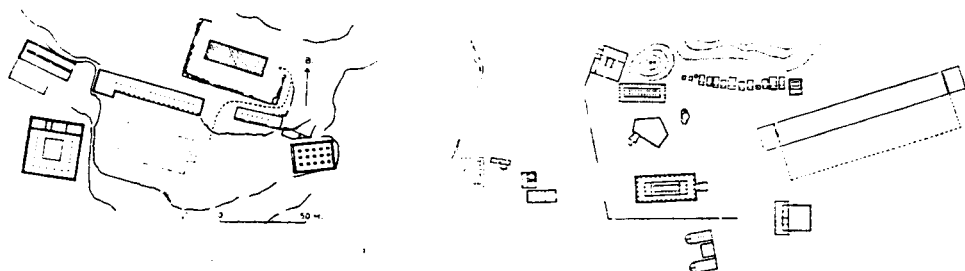
Ο σχετικός χαρακτήρας των στοιχείων του χώρου που παρατηρείται στα ελληνιστικά κτισμένα σύνολα, παραπέμπει στη φιλοσοφική αντίληψη του σχετικού χώρου που επίσης επικρατεί στη φυσική φιλοσοφία αυτής της περιόδου. Ας θυμηθούμε τον ορισμό του χώρου από το Θεόφραστο σύμφωνα με τον οποίο ο χώρος δεν είναι ο ίδιος μια οντότητα, αλλά ορίζεται με τη θέση και διάταξη των σωμάτων. Ο χώρος αντιλαμβανόμενος μ' αυτόν τον τρόπο έχει έννοια μόνο σε μια ενότητα που έχει δομή. Κάθε στοιχείο τοποθετείται στην κατάλληλη θέση σε σχέση με το σύνολο και έτσι ο χώρος γίνεται αντιληπτός μέσω των χωρικών σχέσεων που περιγράφονται γεωμετρικά.

Αυτή η αντίληψη του σχετικού χώρου εμφανίζεται και στην οργάνωσή του ως εξής: Τα κτίσματα ή τα στοιχεία του ανοικτού χώρου όπως πλατείες, κλίμακες, πύλες, βωμοί κ.λπ. έχουν μια συγκεκριμένη γεωμετρική μορφή – όπως και στα προελληνιστικά χρόνια άλλωστε – αλλά επίσης έχουν και μια ορισμένη θέση σε σχέση με την όλη σύνθεση. Δεν υπάρχει χώρος που να έχει απομείνει χωρίς ν' αποτελεί

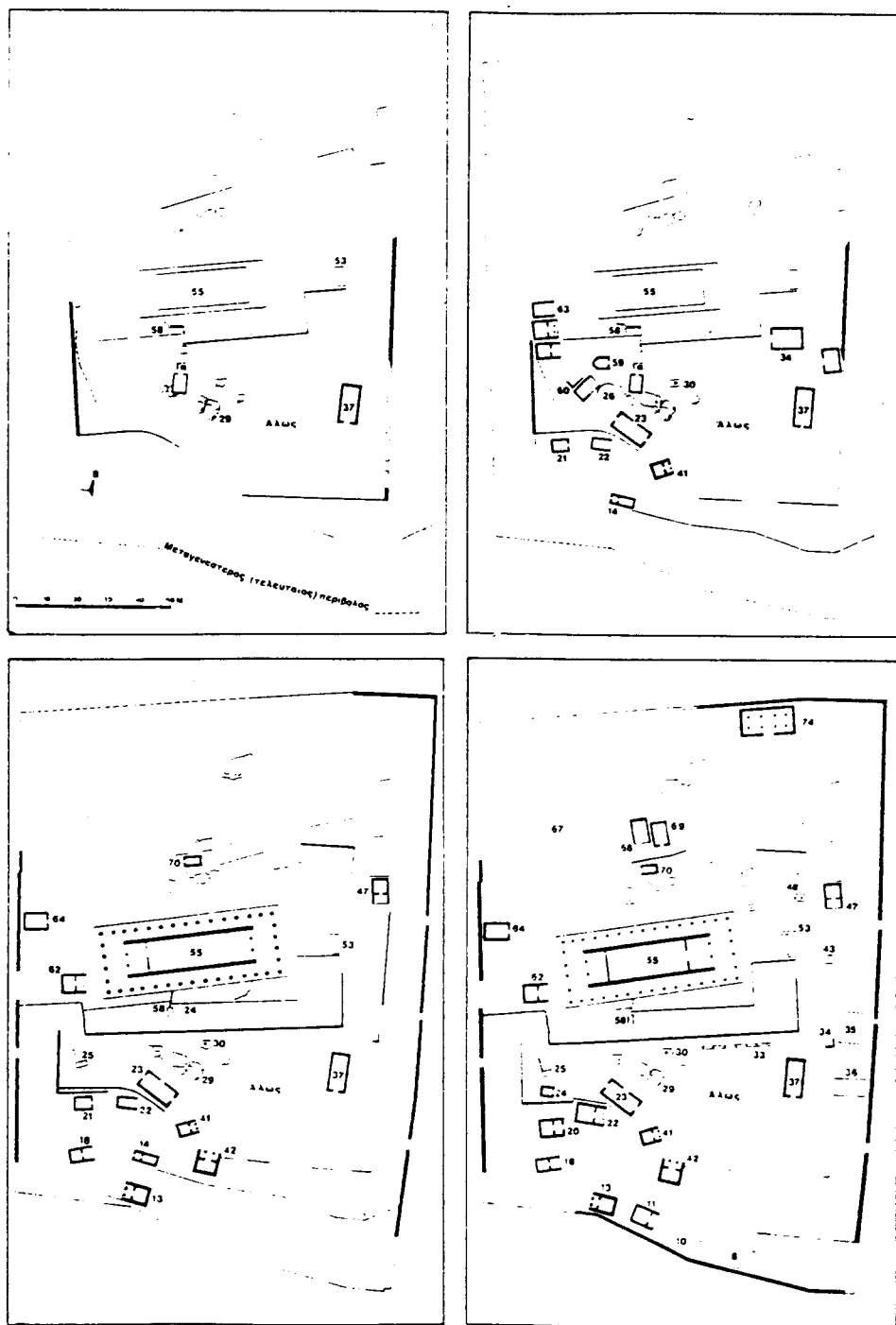
στοιχείο με γεωμετρική μορφή συσχετισμένο με το κτισμένο σύνολο. Επιπλέον η όλη γεωμετρική σύνθεση είναι μια συγκεκριμένη δομημένη ενότητα, η οποία συσχετίζεται με το τοπίο, την περιβάλλουσα δηλαδή δομημένη ενότητα.

Το γεγονός ότι το κτισμένο σύνολο αποτελεί μια ενότητα που έχει μορφή, σημαίνει ότι πρέπει να έχει σχεδιαστεί εκ των προτέρων στην τελική του μορφή. Αυτό αποδεικνύεται από την ύπαρξη προκαταρκτικών σχεδίων ακόμα και σε ατελές στάδιο. Όπως αναφέρει ο Coulton (1988, σ. 68) εστιάζοντας στο θέμα της σχεδίασης αλλά και του σχεδιασμού, "... ενώ οι αρχιτέκτονες προγενέστερα αρκούνταν να σχεδιάζουν κτίρια χωρίς να τα συσχετίζουν με το περιβάλλον τους από την άποψη της μορφής (...), τώρα δείχνουν αυξανόμενο ενδιαφέρον να συνδυάζουν διάφορα κτίρια και να σχηματίζουν μεγαλύτερες ενότητες όπως το ιερό ή η αγορά (...). Επομένως η σχεδίαση προκαταρκτικών ή έστω και ατελών σχεδίων, προσφέρει τώρα πολύ περισσότερα απ' ό,τι στην περίπτωση των απλούστερων και πιο συμβατικών κτιρίων των προηγούμενων περιόδων· και πραγματικά υπάρχουν αποδείξεις ότι αυτό γινόταν".

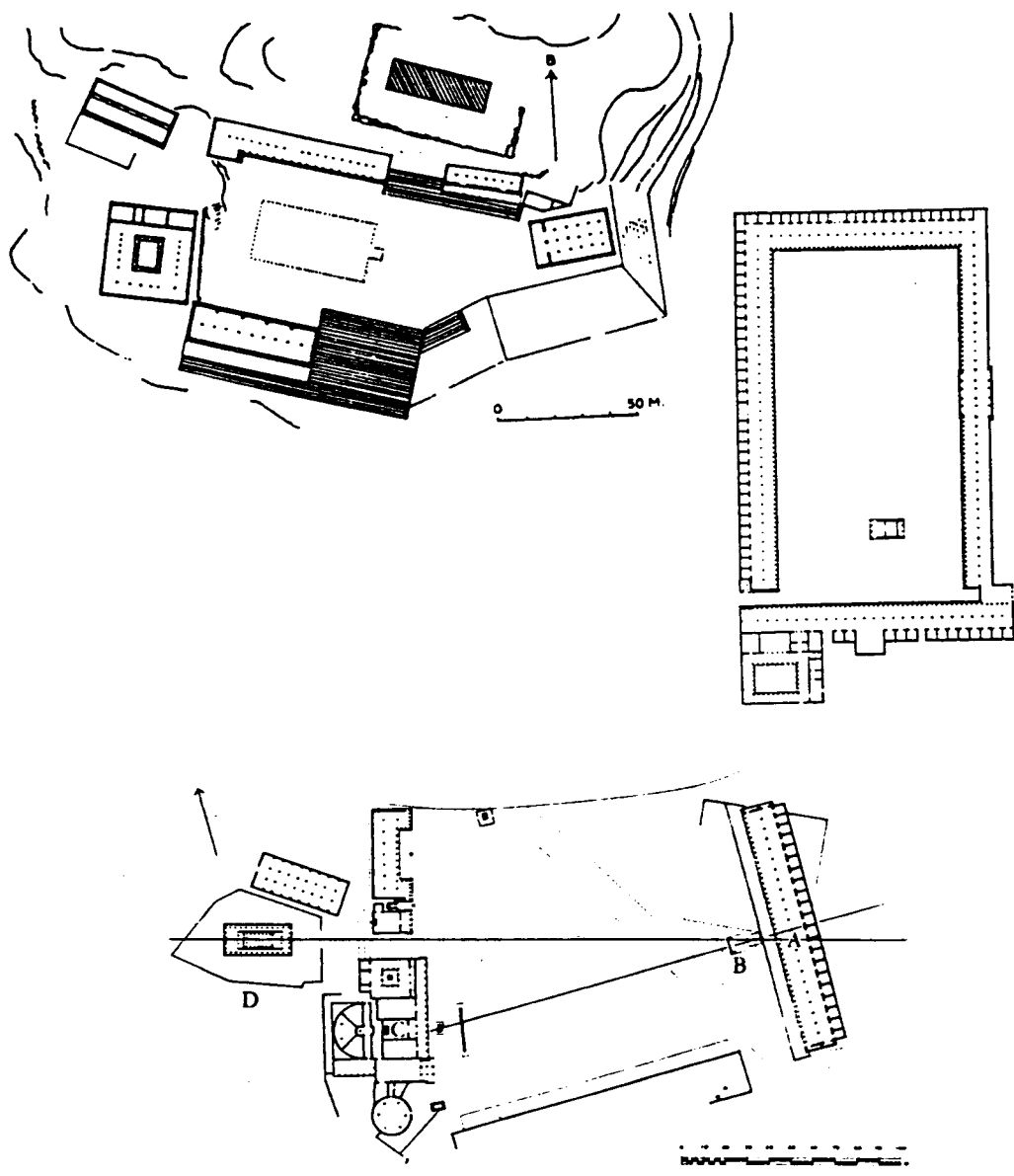
Εφόσον η όλη σύνθεση γίνεται αντιληπτή σαν μια συγκεκριμένη ενότητα, κάθε μεταβολή, ή άλλως "κίνηση" των στοιχείων του χώρου, θεωρείται ότι επηρεάζει το δομημένο σύνολο και δεν μπορεί να γίνει χωρίς να μελετηθεί. Ο χώρος δεν είναι πια το αυθυπόστατο ανεπηρέαστο μέρος στο οποίο η "κίνηση" συμβαίνει ελεύθερα. Η σχετική αντίληψη του χώρου προϋποθέτει ότι η "κίνηση" πρέπει να συμβεί ως αντικατάσταση του ενός στοιχείου από το άλλο ή ως προσθήκη ενός στοιχείου στον κορμό του δομημένου συνόλου και επομένως η μορφή των γύρω στοιχείων και τελικά του συνόλου επηρεάζεται (εικ. 5 α-δ).

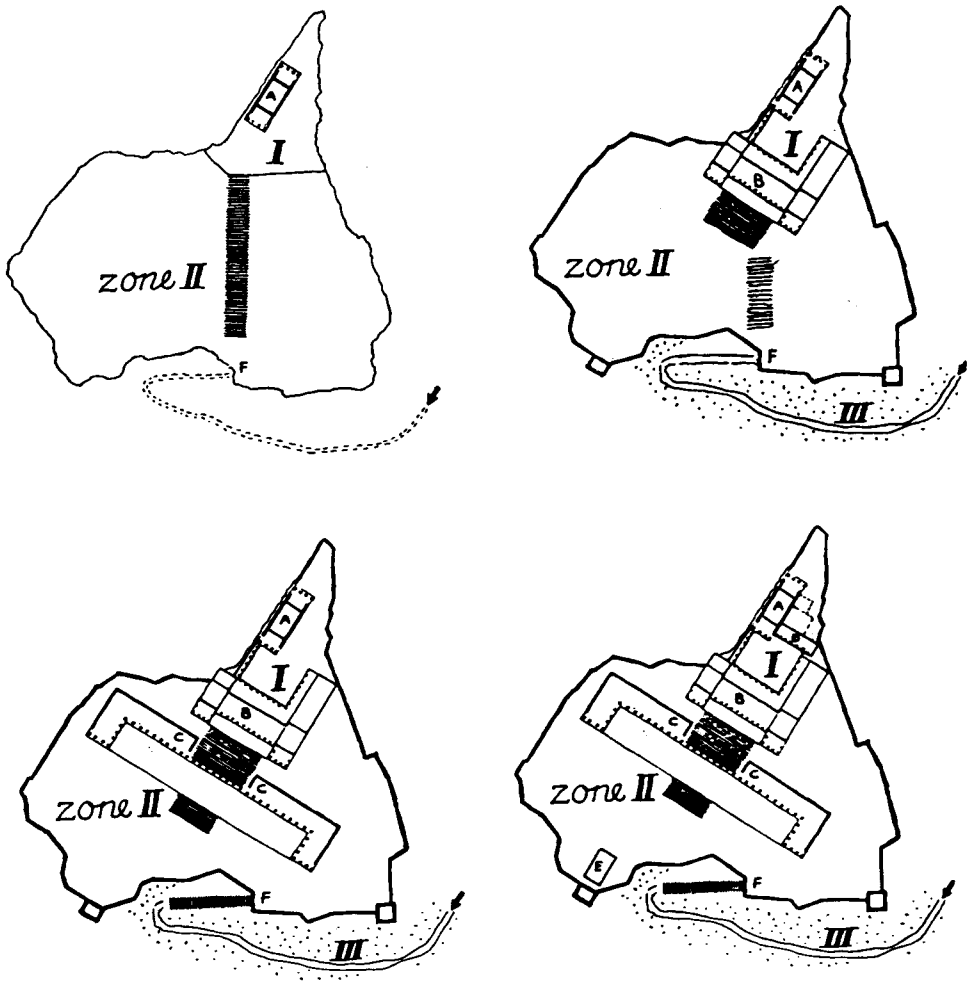
Εικ. 2 α-β α) Άργος. Το τέμενος της Ήρας Αργεΐας (5ος αι.) β) Ολυμπία. Το τέμενος του Δία τον 5ο αιώνα (Παπαχατζής, 1981). Και στις δύο περιπτώσεις τα στοιχεία του χώρου είναι αυτόνομες και διακεκριμένες οντότητες, που δεν συσχετίζονται μεταξύ τους με γεωμετρικές σχέσεις.

Εικ. 3 α-δ. Η εξέλιξη του δελφικού ιερού μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα. α) -600 π.Χ. β) 586-548 π.Χ. γ) 545-500 π.Χ. δ) 500-455 π.Χ. (Παπαχατζής, 1981). Όλες οι φάσεις ανήκουν στην περίοδο της πόλης-κράτους. Το ιερό υπόκειται σε μια διαρκή σιτισσφρευτική διαδικασία. Στοιχεία προστίθενται, αφαιρούνται ή μετατοπίζονται χωρίς να λαμβάνονται υπ' όψη οι γεωμετρικές σχέσεις μεταξύ τους. Το φαινόμενο προσομοιάζει ως μια διαρκής "κίνησις" σ' έναν άμορφο απόλυτο χώρο.

Ειχ. 4 α-γ, α) Άργος. Η ελληνιστική φάση του τεμένους της Ηρας Αργείας (Παπαχατζής, 1981) β) Μαγνησία. Η ελληνιστική αγορά (Onians, 1979), γ) Αθήνα. Η αθηναϊκή αγορά το 2ο αιώνα π.Χ. (Onians, 1979). Σε όλα τα παραδείγματα φαίνεται ότι κατά την ελληνιστική περίοδο το κτισμένο σύνολο συλλαμβάνεται και σχεδιάζεται σαν μια δομημένη ενότητα. Ο ανοικτός χώρος είναι ανυψητά οριοθετημένος και γίνεται στοιχείο της σύνθεσης με συγκεκριμένη μορφή. Όλα τα στοιχεία της σύνθεσης, δηλαδή κτισμένοι όγκοι και ανοικτοί χώροι, συσχετίζονται με γεωμετρικά μέσα.

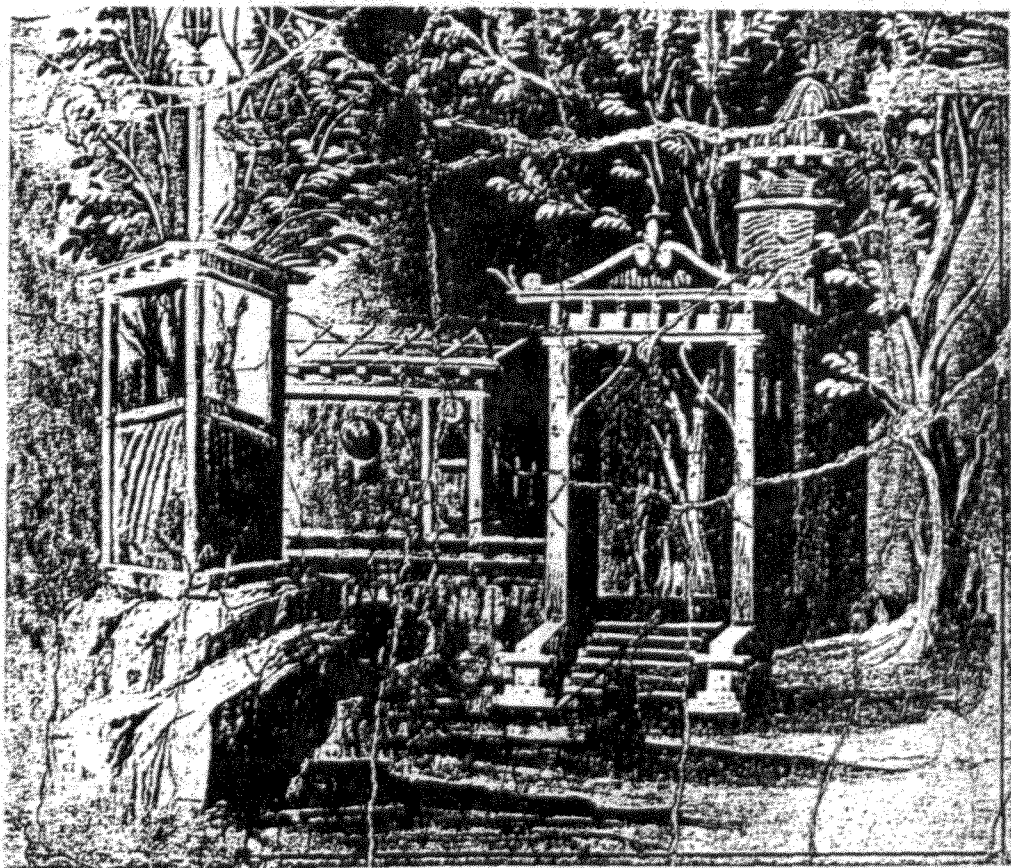
Εικ. 5 α-δ. Η εξέλιξη της Ακρόπολης της Λίνδου (α και γ Dyggve, 1960). α) Η αρχαϊκή Ακρόπολη, β) η Ακρόπολη στις αρχές του 3ου π.Χ. αιώνα, γ) η Ακρόπολη στο τέλος του 3ου π.Χ. αιώνα, δ) κάποιες κατοπινές επεμβάσεις. Η αντίληψη μιας δομημένης ενότητας κυριαρχεί σε όλες τις φάσεις μεταβολής της Ακρόπολης καθώς κάθε πρόσθετο στοιχείο συσχετίζεται με τα υπόλοιπα.

Η αντίληψη του χώρου σαν αυθυπόστατης οντότητας, δοχείο και διαχωριστικός παράγοντας της ύπαρξης των υλικών αντικειμένων από την φιλοσοφία της πόλης - κράτους, δείχνει να εμφανίζεται εκτός από την αρχιτεκτονική οργάνωση των κτισμένων συνόλων και στην τέχνη και συγκεκριμένα στην εικονογραφία. Κάνοντας μια απλή παρατήρηση στην αρχαϊκή και κλασική αγγειογραφία βλέπουμε ότι υπάρχει μια ανεξάρτητη απόδοση των μορφών που απαρτίζουν μια σκηνή. Τα θέματα επικεντρώνονται στις δραστηριότητες των μυθικών προσώπων και στην ουσία είναι η δράση εκείνη που αποτελεί τον ενοποιητικό παράγοντα της σκηνής. Με λίγα λόγια δεν υπάρχει προσπάθεια απόδοσης χωρικών σχέσεων με προοπτικά μέσα (εικ. 6). Η προοπτική απόδοση των σκηνών, δηλαδή στην ουσία η απόδοση των χωρικών σχέσεων πάνω σε μια διδιάστατη επιφάνεια απαντάται πρώτη φορά στην αγγειογραφία του 4ου αιώνα π.Χ. και εξελίσσεται στις ελληνιστικές τοιχογραφίες. Η απεικόνιση του τοπίου που είναι μια στατική θεματική ενότητα και έτσι στην απεικόνιση αυτή οι χωρικές σχέσεις αποτελούν σημαντικόν παράγοντα, είναι μια καινοτομία των ελληνιστικών χρόνων (εικ. 7).

Τα κοινά σημεία της οντολογικής αντίληψης του χώρου στη φιλοσοφική σκέψη στην αρχιτεκτονική οργάνωση αλλά και στην εικονογραφία – η οποία δεν είναι αντικείμενο της συγκεκριμένης μελέτης – μπορούμε να τα εντάξουμε στο γενικότερο πλαίσιο που αφορά την αντίληψη της πραγματικότητας στις δύο εποχές. Επιγραμματικά μπορούμε να πούμε, ότι η αντίληψη ενός αυθυπόστατου απόλυτου χώρου που περιέχει αυτόνομες οντότητες, εντάσσεται στην αντίληψη μιας απόλυτης θεόστατης πραγματικότητας που διέπει τη σκέψη της περιόδου ακμής της πόλης - κράτους. Η παρακμή της πόλης - κράτους συνοδεύεται από ένα γενικότερο σχετικισμό και σκεπτικισμό, δηλαδή μια αμφισβήτηση της πραγματικότητας και των απόλυτων αξιών και οντοτήτων, τάσεις που είναι καταφανείς στη φιλοσοφία πρώτα των Σοφιστών και κατόπιν των Σκεπτικιστών. Η αντίληψη του σχετικού χώρου που δεν αποτελεί οντότητα όπως εκφράζεται από τη φυσική φιλοσοφία, την αρχιτεκτονική οργάνωση και την εικονογραφία, μπορεί να θεωρηθεί σαν έκφραση αυτής της γενικότερης τάσης.

Εικ. 6. Αρχαϊκή υδρία. Άνθρωποι σε κρήνη (Robertson, 1975). Τα στοιχεία που απαρτίζουν τη σκηνή παρουσιάζονται χωρικά ασυσχέτιστα καθώς δεν υπάρχει προοπτική απόδοση. Ο ενοποιητικός παράγοντας της σκηνής είναι η δράση.

Εικ. 7. Herculaneum. Τοπίο με ιερό. Ελληνιστικό έργο σε μάρμαρο. (Charbonneaux, Martin, Villard, 1973). Προσπάθεια απόδοσης χωρικών σχέσεων με προοπτικά μέσα, σε μια κατά κύριο λόγο στατική σκηνή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- * Aristotle, *Physics IV*, E. Hussey (μεταφρ.), Clarenton Press, Oxford, 1983.
- * Aristotle, *Metaphysics*, Warrington (μεταφρ.), J.M. Dent & Sons Ltd, London, 1956.
- Bailey C. *The Greek Atomists and Epicurus*, Clarenton Press, Oxford, 1928.
- Barnes J., *The Presocratic Philosophers* τόμοι 1,2 Routledge & Kegan Paul, London, 1979.
- Barnes J., *Early Greek Philosophy*, Penguin Books, London, 1987.
- Coulton J.J., *Greek Architects at work*, Oxbow Books, Oxford, 1988.
- dinsmoor W.B., *The Architecture of Ancient Greece*, W.W. Norton & Company Inc., New York, 1975.
- Doxiadis C.A., *Architectural Space in Ancient Greece*, MIT Press. Massachusetts, 1972.
- Jammer M., *Concepts of Space*, Hasper and Brothers, New York, 1960.
- Καντζάβελου Φ., *conceptions and Organisation of Space in Ancient Greece*, Mphil Thesis, University of Edinburgh, 1991.
- Kostof S., *A History of Architecture*, Oxford University Press, New York, 1985.
- Lawrence A.W. *Greek Architecture*, Penguin Books L.td, Baltimore, 1957.
- Martin R. *Greek Architecture*, Faber & Faber / Electa, London, 1988.
- Needham J. "The Siting of Greek Buildings", *Journal of the Royal Insitute of British Architects*, τόμος 60 (1953) σσ. 180-185.
- *Plato *Timaeus and Critias*, Taylor A.E (μεταφρ.) Methuen & Co Ltd., London, 1929.
- Robertson D.S., *A Handbook of Greek and Roman Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1959.
- Sambursky S., *The Physical World of the Greeks*, Routledge & Kegan Paul, London, 1956 / 87.
- Sambursky S. *The Physical World of Late Antiuity*. Routledge & Kegan Paul, London, 1962/87.
- Scranton R., "Group Design in Greek Architecture", *Art Bulletin* τόμος xxxi, 4, 1949, σσ. 247-68.
- Smithson P., "Space and Greek Architecture", *The Listener*, Oct 16, 1958, σσ. 599-601.
- Wycherley R.E., *How the Greeks Built Cities*, W.W. norton & company, Inc., New York, 1976.

ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΙΣ ΕΙΚΟΝΕΣ

- Charbonneaux J., Martin R., Villard F., *Hellenistic Art*, Thames and Hudson, London 1973.
- Duggve E., *Le Sanctuaire d' Athana Lindia*, G.E.C. Gad, Copenhagen, 1960.
- Onians J., *Art and thought in the Hellenistic Age*, Thames and Hudson, London 1979.
- Παπαχατζής Ν., Πανσανίου Ελλάδος Περιήγηση, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1981.
- Robertson M., *A history of Greek Art* (τόμος 2) Cambridge University Press, Cambridge 1975.